

УДК 343.81:341.63:34.09(410)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.39>

МЕДІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Карпінська Н.В.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-9658-3623
e-mail: n.karpinska@ukr.net

Духневич А.В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-8293-7646
e-mail: andriyd555@gmail.com

Карпінська Н.В., Духневич А.В. Медіація як складова відновного правосуддя в пенітенціарній системі: досвід Великобританії.

Стаття присвячена дослідженню ролі медіації як складової відновного правосуддя в пенітенціарній системі Великобританії. Мета дослідження – вивчити досвід застосування медіації в контексті виправних установ, а також проаналізувати її ефективність для розв'язання конфліктів і відновлення справедливості серед ув'язнених та працівників. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та системний підхід. Результати дослідження показують, що медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії є важливим інструментом для оперативного та ефективного вирішення спорів. Вона сприяє зменшенню завантаженості судів, економить час і ресурси учасників процесу, а також підтримує добрі стосунки між сторонами конфлікту. Однією з переваг медіації є її гнучкість: вона може проводитися у різних формах, включаючи особисті зустрічі, конференції та непряму «човникову» медіацію, під час якої медіатор передає повідомлення між сторонами. Для малих позовів (до 10 000 фунтів) застосовується безкоштовна медіація, що дозволяє уникнути судового процесу. Якщо ж мова йде про більші позови, сторони звертаються до зовнішніх медіаційних служб, які працюють відповідно до професійних стандартів, визначених галузевими організаціями. Процедура медіації передбачає нейтральне посередництво, що спрямоване на пошук компромісного рішення між сторонами, залишаючи можливість звернення до суду у випадку не досягнення згоди. Велика увага приділяється державним ініціативам із впровадження медіації як обов'язкової стадії розгляду малих позовів. Уряд також планує розширити цю практику на більш значні справи, що дозволить підвищити доступність правосуддя та забезпечити рівні можливості для всіх учасників процесу. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання досвіду Великобританії для розвитку інституту медіації в пенітенціарних установах та судовій системі інших країн.

Ключові слова: пенітенціарна система Великобританії, пенітенціарна установа, ув'язнені, кримінальне правосуддя, медіація, відновне правосуддя, конфлікти (спори).

Karpinska N.V., Dukhnevych A.V. Mediation as a component of restorative justice in the penitentiary system: the Great Britain experience.

The article explores the role of mediation as a component of restorative justice within the penitentiary system of the United Kingdom. The study aims to examine the application of mediation in correctional facilities and assess its effectiveness in resolving conflicts and restoring justice among inmates and staff. General scientific methods of cognition, such as analysis, synthesis, comparison, generalization, and a systematic approach, were employed in the research. The findings demonstrate that mediation within the civil justice system of the UK serves as a crucial tool for the prompt and efficient resolution of disputes. It helps reduce the workload of courts, saves time and resources for participants, and fosters positive relationships between conflicting parties. One of the key advantages of mediation is its flexibility: it can take place in various formats, including face-to-face meetings, conferences, or indirect «shuttle» mediation, where the mediator relays messages between the parties. For small claims (up to £10,000), free mediation services are available, allowing parties to avoid court proceedings. In cases involving larger claims, external mediation services operating under professional standards set by industry organizations are engaged. The mediation process ensures neutral facilitation aimed at finding a compromise between the parties while maintaining the option to pursue legal action if an agreement is not reached. Significant attention is given to government initiatives promoting mandatory mediation as a stage in handling small claims. The government also plans to extend this practice to more substantial cases, enhancing access to justice and ensuring equal opportunities for all participants. The practical value of this study lies in the potential application of the UK's experience to develop the institution of mediation within penitentiary facilities and the judicial systems of other countries.

Key words: UK penitentiary system, penitentiary institution, prisoners, criminal justice, mediation, restorative justice, conflicts (disputes).

Постановка проблеми. Медіація є важливим компонентом відновного правосуддя, спрямованого на відновлення соціальних зв'язків між потерпілим та правопорушником через взаємодію та відповідальність. На відміну від репресивного правосуддя, яке фокусується на покаранні, медіація ставить акцент на відшкодуванні завданої шкоди та пошуку спільного рішення, що задовольнить як потерпілих, так і правопорушників. У пенітенціарній системі Великобританії цей підхід починав набувати ваги понад десять років, однак по сьогодні інтеграція стикається з низкою викликів, зокрема через культурні бар'єри, опір адміністрацій та обмеженість ресурсів.

Досвід Великобританії свідчить, що медіація може бути ефективним інструментом як для зниження рецидивізму, так і для покращення психологічного стану ув'язнених, сприяючи їхній реабілітації та усвідомленню відповідальності. Використання державних та приватних програм медіації демонструють переваги такого підходу. Однак структурні перешкоди, такі як суперечності між ресторативними та дисциплінарними цілями, недостатнє фінансування та недовіра до даних органів, обмежують можливості медіації. Це підкреслює потребу в подальших дослідженнях та підтримці з боку політиків для ефективної реалізації медіації як складової відновного правосуддя.

Мета статті – аналіз досвіду функціонування медіації як складової відновного правосуддя пенітенціарної системи Великобританії.

Стан опрацювання проблематики. Питання медіації як складової відновного правосуддя в пенітенціарній системі, особливо у Великобританії, є досить ґрунтовно дослідженим у науковій літературі. Значний внесок у цю тематику здійснили дослідники, такі як А. Fiadjoe [1], який надав світову перспективу альтернативного вирішення спорів, та Т. Marshall [3], який окреслив базові принципи відновного правосуддя. Також вагомими є сучасні дослідження Ж.К. Martinez [4], які розглядають роль онлайн-медіації, і Р. Mensah-Panford [5], який пропонує розширити медіацію на важкі кримінальні злочини в межах британської системи. Для дослідження використовувалася також експертна література, включно з офіційними звітами британських урядових органів, такими як CPS [6] та Міністерство юстиції [7], а також оглядами професійних організацій, як-от Restorative Justice Council [2]. Ці матеріали висвітлюють актуальні тенденції у розвитку медіації та демонструють її ефективність у складних кримінальних справах, що підтверджують дослідження S. Tong та співавторів [8]. Попри значну кількість літератури з цієї теми, відчувається брак систематизованих досліджень, що об'єднували б різні аспекти медіації у відновному правосудді. Тому в цьому огляді було поставлено завдання проаналізувати, узагальнити та структурувати наявний матеріал відповідно до теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Медіація як інструмент вирішення конфліктів має давнє походження, що простежується в традиційних суспільствах, які застосовували позасудові методи для досягнення згоди між сторонами. Ці підходи ґрунтувалися на консенсусі, примиренні та підтримці соціальних зв'язків, що сприяло тривалому збереженню миру та стабільності в громадах. Дослідники підкреслюють ефективність цих методів, оскільки вони функціонували протягом століть і стали невід'ємною частиною соціального управління конфліктами [1].

Сам термін «медіація» походить від латинського слова *medicare*, що означає «лікувати» [5]. Цей термін відображає не тільки сутність процесу, але й його ціль – відновлення та примирення між конфліктуєчими сторонами.

У свою чергу, *відновне правосуддя* є системою, яка акцентує увагу на відповідальності правопорушників і відновленні справедливості для потерпілих та суспільства загалом. Головною метою є *створення умов для взаємодії всіх зацікавлених сторін, включаючи правопорушників, потерпілих, їхні родини та членів громади, що постраждали від злочину*. Спільна участь у процесі медіації дозволяє сторонам знайти рішення, яке відповідатиме їхньому особистому уявленню про справедливість [1]. Таким чином, медіація забезпечує можливість побудувати діалог та запобігти ескалації конфлікту, одночасно підтримуючи інтеграцію правопорушників у суспільство.

Визнання важливості медіації у сфері кримінального правосуддя поступово набуло міжнародного масштабу. Одним із ключових кроків стало ухвалення Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах Радою Європи у 1999 році. Ці рекомендації слугують орієнтиром для країн-членів у розробці та впровадженні практик медіації у своїх правових системах [10].

Крім того, Конгрес ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками включив питання відновного правосуддя до порядку денного своїх пленарних засідань. У рамках цих обговорень був підготовлений проект пропозицій, що рекомендує країнам-учасникам впроваджувати практики відновного правосуддя на всіх рівнях, починаючи від превентивних заходів до реабілітації правопорушників [9]. Такий підхід сприяє гармонізації правових систем і поширенню ідей мирного вирішення конфліктів у глобальному масштабі.

Сучасні дослідження свідчать, що медіація має широкий спектр застосування, виходячи за межі кримінального правосуддя. Вона ефективно використовується також у сімейних, трудових, комерційних спорах та конфліктах у громаді. Це пов'язано з тим, що медіація дозволяє враховувати індивідуальні потреби сторін і забезпечує гнучкість у пошуку рішень, що робить її альтернативою судовим розглядам. Розширення використання медіації підкріплюється також зростанням міжнародної співпраці у сфері правосуддя. Дедалі більше країн визнають необхідність впровадження альтернативних методів врегулювання конфліктів, оскільки вони сприяють зниженню навантаження на судову систему та сприяють соціальній стабільності. Медіацію активно використовують для досягнення відновного правосуддя у таких країнах, як США, Канада, Великобританія, Німеччина, країни Скандинавії, Східна Європа, Австралія та Нова Зеландія [1].

Прийняте у Великобританії визначення відновного правосуддя відповідає визначенню, яке дав Маршалл (1999): «Відновне правосуддя – це процес, за допомогою якого сторони, зацікавлені в конкретному злочині, спільно вирішують, як справлятися з наслідками цього злочину та його наслідками для майбутнього».

Відновне правосуддя є узагальнювальною концепцією для ряду різних практик, включаючи пряму та непряму медіацію і конференції. [3]. *Відновне правосуддя у Великобританії* може реалізовуватися у формі медіації між жертвою та правопорушником як через прямий контакт між ними, так і шляхом опосередкованої комунікації із залученням третіх сторін. Цей процес також може включати реституцію або компенсацію шкоди, якщо це узгоджено між правопорушником та жертвою.

У Великобританії діють різні види процесів відновного правосуддя, де медіація є тільки одним із видів (рис. 1.)

Види процесів правосуддя Великобританії

Рис. 1.

Примітка: складено на основі джерела [3]

Прямі або непрямі процеси відновного правосуддя. Жертва та правопорушник, за підтримки фасилітатора, взаємодіють один з одним. У процесі можуть брати участь інші особи, наприклад, прихильники жертви та правопорушника, а також члени ширшої спільноти. Це може відбуватися через: пряму зустріч віч-на-віч; конференцію, коли залучено кілька осіб; непрямую «шатлову медіацію» (shuttle mediation), де фасилітатор діє як посередник у передачі повідомлень.

Як правило, під час таких процесів досягається домовленість щодо найкращого способу відшкодування завданої шкоди, а також може бути узгоджено реабілітаційну програму.

Громадські конференції. Цей формат конференцій передбачає залучення значної кількості учасників і є особливо корисним для вирішення проблем антисоціальної поведінки. У таких конференціях можуть брати участь члени місцевої громади, кілька жертв і правопорушників. Зазвичай громада виступає як сторона, що постраждала від правопорушення. Цей процес схожий на зустрічі для вирішення проблем громади, але вважається відновним, якщо він зосереджується на завданій шкоді та її усуненні.

Панелі зі справ за наказом про перенаправлення (Referral Order panels). Молоді люди, які отримали судовий наказ про перенаправлення, беруть участь у засіданні панелі для обговорення свого злочину та факторів, що сприяли їхній протиправній поведінці. Панель складається зі співробітників групи з питань правопорушень молоді (Youth Offending Team) та волонтерів із громади. Жертва або її представник також можуть бути присутні, щоб висловити свою думку щодо інциденту.

Медіація – це процес, у якому неупереджений посередник (медіатор) допомагає сторонам конфлікту виробити угоду. Самі учасники конфлікту приймають рішення щодо угоди, тоді як медіатор лише організовує зустріч, дотримуючись визначених правил [3].

Останній процес судочинства – медіація є важливою частиною реформи судочинства у Великобританії, спрямованої на підвищення ефективності й доступності правосуддя. Міністерство юстиції провело громадські консультації з метою покращення роботи судової системи та вивчення можливостей для впровадження медіації як обов'язкового кроку при розгляді малих позовів. *Мета медіації* – зменшити навантаження на суди та допомогти сторонам конфлікту досягти взаємного порозуміння без необхідності судового розгляду [6].

Консультація передбачає опитування учасників щодо використання безкоштовної медіації у випадках малих позовів, зокрема щодо грошових вимог на суми до £10,000. Медіація дозволяє сторонам обговорити спірні питання за підтримки медіатора, який виступає нейтральною стороною та допомагає знайти компроміс.

Як результат, можна виділити наступні позитивні результати медіації: 1) швидкість та справедливість: медіація дозволяє швидше вирішувати спори, ніж судові процеси; 2) ефективність роботи медіаторів: за звичай робота медіаторів досить високо оцінюється людьми, що стикаються із відновним правосуддям; 3) розвантаження судової системи: використання медіації звільняє суди для розгляду більш складних справ; 4) зменшення психологічного тиску: медіація також сприяє тому, що люди можуть вирішувати свої проблеми без затримок і стресів, пов'язаних із судовими розглядами. Якщо конфлікт не вдається вирішити під час медіації, сторони все ще мають право звернутися до суду [8].

Послідовність роботи медіаторів у Великобританії під час відновного правосуддя можна представити наступним чином (рис.2).

Послідовність процесу медіації в відновному правосудді пенітенціарної системи Великобританії

Виникнення спору	<ul style="list-style-type: none"> • Позивач (особа чи бізнес) подає позов проти відповідача через наявність конфлікту, що потребує вирішення.
Реєстрація позову в суді	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо сторони не змогли домовитися самостійно, позов подається до окружного суду.
Захист та відповідь на позов	<ul style="list-style-type: none"> • Відповідач має право подати свої заперечення або не погодитися з позовом.
Призначення медіації	<ul style="list-style-type: none"> • Суд повідомляє обидві сторони про обов'язкову участь у медіації та пропонує телефонну сесію тривалістю 1 година протягом 28 днів. Сторони повинні узгодити доступні дати та повідомити, якщо їм потрібні спеціальні умови (наприклад, перекладач або додатковий час).
Проведення сесії медіації	<ul style="list-style-type: none"> • Сторони спілкуються окремо з медіатором по телефону.
Медіатор допомагає сторонам знайти компроміс, але рішення приймають самі учасники.	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо під час медіації буде виявлено загрозу безпеці вразливої сторони, сесію припиняють.
Результати медіації	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо сторони досягли згоди, медіатор оформлює угоду та надсилає її до суду. • Якщо згоди не було досягнуто, справа передається на розгляд судді.
Наслідки відмови від участі	<ul style="list-style-type: none"> • У випадку, якщо одна зі сторін відмовиться від участі в медіації, суддя може зобов'язати її компенсувати судові витрати іншій стороні.

Рис. 2

Примітка: систематизовано на основі джерела [7]

Для позовів на суми понад **£10,000 уряд планує** залучати зовнішні медіаційні служби. Ці служби діють за стандартами, встановленими професійними організаціями, такими як Рада цивільної медіації. Головна мета — підвищити довіру громадськості до медіації як до ефективного методу розв’язання спорів.

При цьому уряд зобов’язується дотримуватися принципів рівності та уникати дискримінації під час надання медіаційних послуг. Особлива увага приділяється людям із додатковими потребами: надаються перекладачі, адаптовані матеріали та послуги для людей із вадами слуху чи зору; забезпечуються особисті зустрічі у разі потреби; приймаються заходи для забезпечення безпеки вразливих учасників; оцінка ефективності медіації.

Уряд буде регулярно оцінювати ефективність медіаційних послуг, щоб переконатися, що вони відповідають потребам усіх учасників, включаючи людей із додатковими потребами та захищеними характеристиками (вік, стать, інвалідність тощо) [7].

У Великобританії значну частину послуг відновного правосуддя традиційно надавали місцеві благодійні організації медіації в громадах. Останнім часом у деяких регіонах ці послуги надаються поліцією у співпраці з медіаторами, підготовленими Радою з відновного правосуддя (Restorative Justice Council) та залученими від громадських медіаційних служб.

Наприклад, *Kent Restorative Justice Service* описує себе як новий сервіс, що спільно надається Project Salus та Restorative Solutions – двома провідними постачальниками послуг RJ у Великобританії. Ця спільна ініціатива об’єднує інтегровані молодіжні служби Кентської ради (Youth Justice), поліцію Кента та службу пробації з метою покращення послуг для потерпілих і правопорушників у Кенті та Медвеї. Попри те, що це заслуговує на визнання, програма охоплює лише молодих правопорушників, які вчинили злочин вперше. Існує мало доказів того, що робляться кроки для розширення цієї ініціативи або впровадження подібних програм у тюремних установах, як на рівні Кента, так і на національному рівні.

Програма Connect, яку спільно реалізують Nacro та служба пробації в Лондоні, працює з двома магістратськими судами у внутрішньому Лондоні, приймаючи справи, що стосуються дорослих правопорушників між засудженням і винесенням вироку, після вироку або в разі відкладення вироку. Connect пропонує широкий спектр послуг із медіації та відновного правосуддя, від непрямої медіації до конференцій, для різноманітних правопорушень, що стосуються особистих потерпілих.

Організація Remedi надає послуги медіації, як прямої, так і непрямої, у Південному Йоркширі, маючи кілька офісів по всьому графству. Remedi працює як з дорослими, так і з молодіжними правопорушниками на різних етапах кримінального правосуддя, роблячи акцент на дорослих та молоді, які отримали вироки до виконання громадських робіт, молоді, яка отримала остаточні попередження, і дорослих у тюрмі. Remedi працює з широким спектром правопорушень, включаючи як насильницькі, так і майнові злочини.

У 2013 році місцева влада Кента провела тендер, який виграли послуги з відновного правосуддя для надання RJ по всьому графству. Це фактично позбавило благодійні організації можливості надавати ці послуги, якими вони раніше займалися разом із відділом пробації для зв’язку з потерпілими. Таким чином, приватні організації отримали можливість зайняти цю нішу. Сьогоднішній рейтинг найбільш впливових приватних медіаторів в Великобританії сформований наступними організаціями (таблиця 1).

Таблиця 1

Рейтинг найбільш впливових медіаційних організацій у Великобританії

Mediation Services	Reviews	Ratings
The London Mediation Service	37,00	5.0
South East London Family Mediation Bureau	22,00	5,00
Southwark Mediation Centre	17,00	5,00
Direct Mediation Services	9,00	5,00

Family Mediation Services	5,00	5,00
IPOS Mediation	3,00	5.0
Mediate UK	2,00	5.0
Mediate UK	1,00	5.0
Croydon Community Mediation	1,00	4.0
UK Family Mediation Service Luton	1,00	1.0

Джерело: згідно рейтингу рекламної компанії ecomi (згідно запитів у пошукових системах) [10]

Для підвищення використання медіації між жертвою та правопорушником (VOM) на національному рівні, безумовно, необхідно залучити підготовлених фасилітаторів. Однак серед досвідчених медіаційних служб, які беруть участь у цих процесах, існують побоювання щодо впливу суттєвого збільшення приватного сектору на якість та цілісність медіаційних послуг [2].

У процесі медіації зі сторони приватних організацій виникає низка проблем, які ускладнюють судові процеси (таблиця 2).

Таблиця 2

Проблеми медіації зі сторони приватних організацій

Категорія проблеми	Опис проблеми
Досягнення направлень	Виникають складнощі з початковим набором та стабільним потоком справ. Програми часто змушені розширювати географічні межі, щоб забезпечити достатню кількість кейсів для розгляду
Взаємодія з установами	Необхідність встановлення особистих контактів із ключовими установами (наприклад, судами, пробаційними службами). Це включає візити, перебування в середовищі кримінального правосуддя та комунікацію через керівні комітети
Імідж та партнерські угоди	Важливо розробити репутацію надійного партнера шляхом підписання угод про рівень обслуговування та налагодження офіційних міжвідомчих механізмів співпраці. Також необхідно підтримувати ефективні системи збору та обробки даних
Розмиття концепцій відновного правосуддя	Багато програм відходять від класичних концепцій медіації Маршалла, застосовуючи непряму медіацію, відому як «човникова дипломатія», де потерпілий та правопорушник не зустрічаються особисто
Обмеження у форматах медіації	Програми охоплюють лише ті форми медіації, де відбувається реальний обмін інформацією між сторонами, навіть якщо це здійснюється заочно (через лист або медіатора). Не враховуються випадки, де контакт між сторонами неможливий або одна зі сторін відмовляється брати участь
Формати особистої участі	Приймаються як пряма медіація (особисті зустрічі між потерпілим і правопорушником), так і конференції, що включають інших учасників, крім основних сторін та медіатора

Примітки: систематизовано автором на основі джерела [2]

Медіаційна система, вийшовши за межі державних інституцій, трансформувалася у комерційну послугу, що сприяє розвантаженню судової системи та наданню сторонам конфлікту більш оперативних і менш формальних шляхів вирішення спорів. Комерціалізація медіації забезпечує гнучкість процедур, можливість адаптації до потреб учасників та зменшення психологічного навантаження, що є суттєвою перевагою в порівнянні з судовими процесами. Це особливо актуально в справах малих позовів та конфліктів, де задіяно значні емоційні ресурси.

Проте комерціалізація медіаційних послуг породжує виклики, пов'язані з якістю і прозорістю процедур. Закритість обговорень та можливий тиск на сторони можуть обмежувати врахування

всіх інтересів учасників конфлікту. Крім того, зростання участі приватних організацій у цій сфері піднімає питання щодо стандартів якості та дотримання етичних принципів, оскільки прагнення до прибутку може вступати в конфлікт із принципами відновного правосуддя.

Висновки. Медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії є ключовим інструментом для швидкого та ефективного розв'язання спорів. Вона допомагає зменшити навантаження на суди, заощадує час і гроші учасників та сприяє налагодженню добрих стосунків між сторонами конфліктів.

Медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії має різні форми, включаючи пряму зустріч, конференції та непряму «човникову» медіацію, де посередник передає повідомлення між сторонами. Для малих позовів до 10 000 фунтів використовується безкоштовна медіація, яка дозволяє вирішити спір без судового розгляду. У справах із більшими сумами залучаються зовнішні медіаційні служби, що діють відповідно до професійних стандартів, встановлених галузевими організаціями. Процедура медіації передбачає нейтральну підтримку медіатора, який допомагає сторонам знайти компромісне рішення, зберігаючи право звернутися до суду, якщо угода не буде досягнута.

Уряд активно впроваджує медіацію як обов'язковий етап при розгляді малих позовів і планує розширювати цю практику для більших справ, забезпечуючи при цьому рівність і доступність для всіх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fiadjoe A. *Alternative Dispute Resolution: Developing a World Perspective*. Cavendish Publishing Limited, 2004. 2. DOI: 10.4324/9781843147169.
2. *Implementing restorative justice schemes (Crime Reduction Programme)*. A report on the first year. Restorative Justice Council, н.д. URL: <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/Implementing%20restorative%20justice%20schemes%20-%20an%20evaluation%20of%20the%20first%20year.pdf>.
3. Marshall T. *Restorative justice: an overview*. Home Office, 1999. URL: http://www.antonioacasella.eu/restorative/Marshall_1999-b.pdf.
4. Martinez J.K. *Designing online dispute resolution*. *Journal of Dispute Resolution*, 2020. 135–149. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/jdr/vol2020/iss1/10/>.
5. Mensah-Panford P. *Mediation in Ghana's Criminal Legal System: A Proposal for an Extension to Cover Severe Offenses*, 2018. 5. URL: <https://su-plus.strathmore.edu/bitstreams/f766d5a9-d7d8-4440-bb38-88e68efa3803/download>.
6. *Restorative Justice*. CPS, 2023. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/restorative-justice>.
7. The Ministry of Justice. *Using mediation in the civil justice system*. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64c0d3cad4051a000d5a938f/using-mediation-in-the-civil-justice-system-easy-read-response.pdf>.
8. Tong S., Waters B., Bryant R., Williams E., Norman J. *Mediating serious crime: an analysis of victim and prisoner mediation*. Непубліковане дослідження, 2017. URL: https://repository.canterbury.ac.uk/download/57537974ce0a5ecb8e61_a163fca006418161cfe61fdb788605fc450f7851d7c1/1207597/An%20Analysis%20of%20RJ%20Mediation%20%28Nuffield%29%20-%20Tong-Waters-Bryant-Williams-Norman.pdf.
9. Umbreit M.S., Coates R.B., Vos B. *Victim-Offender Mediation: Three Decades of Practice and Research*, н.д. 282. DOI: <https://doi.org/10.1002/crq.102>.
10. *The Best Mediation Services in the UK*. Ekomi, 2024. URL: <https://blog.ekomi.com/archive/the-best-mediation-services-in-the-uk/>.